

21.09.2018. - 13:15

Blažo Mandić

Ričard Barton: Ako Vas razočaram, izvršiću samoubistvo

Na snimanju filma Sutjeska. Drug Tito, drug Barton i drugarica Jovanka

Službeni glasnik objavio je prošle godine knjigu "Tito – neispričano" čiji je autor Blažo Mandić. Kloneći se svake isključivosti, rukovodeći se odgovornošću prema istini, događajima kojima je lično prisustvovao, ličnim zabeleškama i dokumentacijom, Blažo Mandić, dugogodišnji savetnik za štampu predsednika republike, osvetljava sliku državnika koji je na mnoga netipična pitanja imao originalne odgovore, čoveka koji se, uz sve ostalo, interesovao za umetnost ali i u zvaničnim i nezvaničnim razgovorima i istupima brinuo o međunarodnoj poziciji svoje zemlje. Pozicija lične iskrenosti neposrednog svedoka i učesnika čini tekstove u ovoj knjizi autentičnim, bez suvišnih autorskih komentara. Mnogi tekstovi i fotografije pojavljuju se prvi put, izoštravajući pogled na vreme, događaje i ličnost o kojoj smo mislili da znamo sve. Iz knjige Blaža Mandića prenosimo nekoliko odabranih delova u vidu feljtona

Godinu dana docnije (10. avgusta 1970) Tito je na Tjentišu primio filmsku ekipu Sutjeske u kojoj su, pored režisera Stipe Delića i scenariste Brane Šćepanovića, bili i vojni konsultanti Vlado Šegrt i Milan Vuković. U razgovorima su učestvovali Jovanka Broz i rukovodeći ljudi iz Bosne i Hercegovine Branko Mikulić, Džemal Bijedić i Dragutin Kosovac.

Stipe Delić je upoznao Tita sa radom na ovom filmu, nakon detaljno izučene istorijske građe, uporednih konsultacija sa borcima, komandantima i hroničarima toga vremena, i konačno usvojene šeste verzije scenarija. Naveo je da se stalno imala na umu i savremena dimenzija filma „jer to je bila revolucija mladih, o čemu danas treba da znaju prije svih mladi ljudi“, kazao je Delić, dodavši da je u scenariju „internacionalizacijom teme prisutna i politička dimenzija“. Važna je činjenica – kako je naglasio – da su u to vrijeme o partizanima i te kako vodili računa, i Čerčil, i Hitler, a i Staljin... „Svijetu takođe treba pokazati da je ovaj narod sa svojom Partijom u tim najtežim danima bio potpuno sâm, da u to vrijeme nismo imali pomoć ni od koga, da smo u sebi našli snagu da sve to skupa izdržimo.“

– Cilj i ambicija ovog projekta – rekao je zatim Brana Šćepanović – jeste da se napravi ratni, istorijski film koji neće ličiti ni na jedan drugi... i koji bi dostojno i adekvatno predstavio tu golgotu, to stradanje i ljudsku veličinu koju su partizani i narodi Jugoslavije, zbratimljeni u toj borbi, ispoljili kroz sva ta iskušenja i izašli kao pobjednici... Naš projekat je koncipiran tako da se kroz ljudske sudbine, ljudske likove, kroz psihologiju najviše, iskaže ono što treba. Jer više se može kroz jedan tragičan detalj ljudske duše, trenutke iskušenja i dilema reći nego kroz ne znam koliko ispaljenih topovskih salvi. To ne znači da neće biti dostojno zastupljena i ta vojna, strateška dimenzija.“

Pošto je šire izložio nastojanja da se sublimiraju vrijeme, prostor i geografija, Šćepanović je nastavio:

– Na samom početku filma, uveden je Čerčil kao ličnost koja vam šalje vojnu misiju i poruku... Takođe se iz depeše poslate Staljinu vidi odnos sa Rusijom. Iz tog vremena se već moglo naslutiti ovo sadašnje. Iz vaših tadašnjih riječi, vašeg odnosa prema velikim silama, tačno se može osjetiti korijen naše međunarodne politike koja se danas vodi... To je film koji na izvjestan način treba da asocira, metaforično progovori o svim Vijetnamima i o svim užasima koji se i danas dešavaju u svijetu, i našem stavu prema njima...

Pomenuvši da se za moto filma obično uzimaju neki stihovi ili neka filozofska sentenca, Šćepanović je rekao da je u ovom slučaju uzet stav iz Ustava SFRJ prema kome „Niko nema pravo da u ime Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije potpiše ili prizna kapitulaciju ili okupaciju zemlje...“

Direktor Radne zajednice Nikola Popović obavijestio je Tita da su u pravljenju scenarija, pored Branimira Šćepanovića, kome je pomogao i Stipe Delić, kao istorijski konsultanti angažovani Peko Dapčević, Vlado Šegrt i Vladimir Dedijer.

– Planiramo da tokom narednih pet-šest mjeseci – rekao je Popović – izvršimo sve tehničke pripreme kako bi snimanje započelo 1. februara i završilo se negdje u oktobru 1971. godine. Prva tri-četiri mjeseca snimali bismo interijere, a onda bismo prešli na terene. Prva tonska kopija može se očekivati sredinom 1972. godine.

Izuzimajući Mikisa Teodorakisa, koji je sa zadovoljstvom pristao da napiše muziku, i Irene Papas, koja je izrazila želju da igra u filmu, pitanje učešća drugih stranih glumaca je otvoreno. Uspostavljeni su određeni kontakti, npr. sa Ento-nijem Kvinom i Kirkom Daglasom, spremnim za dogovore, ali ništa konkretno još nije bilo odlučeno.

– Neophodan je dogovor i sa vama, bar kad je riječ o dva-tri veoma važna lika...

– Prije svega – kazao je Vlado Šegrt – ko će igrati vas, Savu...

– Nisam se ja još saglasio...

Stipe Delić, očigledno iznenađen, reagovao je ovoga puta dosta odlučno:

– Film je koncipiran tako da ga bez vas nema.

– Na Brionima ste prihvatili – Delićevom stavu se brzo pridružio Vlado Šegrt – i mi već dugo radimo na osnovu vaše saglasnosti.

– Vaš lik u filmu – naglasio je Delić – za mene je poseban veliki problem i ne želim da to rješavam bez vašeg pristanka. To mora da bude i odličan glumac, a i da liči na vas...

Logična su bila polazišta da ekranizacija najveće bitke u NOB mora uključiti i lik vrhovnog komandanta.

Razgovor se nastavio o samim događajima u Petoj ofanzivi. Tito će, razumljivo, ovom prilikom ponoviti dobar dio prošlogodišnje priče na Brionima, s tim što će u njegovim kazivanjima biti i dosta novog, za autore filma veoma važnog.

Podsjećajući na zadržavanje kod Suhe – o čemu je već bilo riječi – gdje je predanio i bio u nedoumici kojim pravcem je najbolje ići, Tito je rekao: – Ja sam stalno bio sa Peko-vom divizijom. Od Koče i Žujovića (Koč Popovića i Sretena Žujovića) koji su se prebrzo probijali sa Prvom divizijom, dva puta sam primio poruku da odmah krenem za njima jer su se bojali. A ja sam rekao da ostajem sa divizijom u zaštitnici jer su tu bili i ranjenici. Najprije sam mislio da se podijelimo u dvije grupe, s tim da jedna ide prema Kalinoviku, a druga prema Miljevini. Međutim, došavši u predio Košura, gdje sam ranjen, promijenio sam odluku i rekao da svi idemo jednim pravcem...

Tito je preporučio da se treba orijentisati na domaće glumce.

– Domaće i mlađe – kazao je Delić. – Mi zaboravljamo da je to bila revolucija mladih ljudi. Peko je, recimo, imao samo 29 godina. Vi ste imali 50, Sava – 38, Koča – 35, sve drugo je, bezmalo, doslovno bila – omladina. Kad sam svo-jevremeno razgovarao sa Kočom, on mi je, između ostalog, rekao da je to bila revolucija mladih, dodavši u svom stilu: „I ne zaboravite da smo svi mi bili lepi ljudi.“

– Tu će se gore – pokazao je Tito rukom – podići najveći spomenik u Jugoslaviji. Tu je grobnica u kojoj leži 6.000 od ukupno 8.000 poginulih boraca... Bitka na Sutjesci je op-štejugoslovenska stvar. Tu je bilo i Slovenaca u pojedinim divizijama. Evo, tu je bila banijska divizija, hrvatska, dvije dalmatinske brigade. Devetu diviziju sam rasformirao da bi nosili ranjenike. Tu je mnogo izginulo.

– Niko ovdje nije izginuo kao Dalmatinci – rekao je Vlado Šegrt. – U mojoj brigadi je bilo i 17 Slovenaca, i svi su izginuli.

Branimir Šćepanović je podsjetio na jednu zgodnu scenu između Tita i Vlada Šegrt. Vlado je imao dvogled, polomljen i potpuno neupotrebljiv. Nekom prilikom tako Tito mu kaže da će mu dati novi dvogled. „Dobar je i ovaj“, odgovorio je Šegrt. „Kako dobar kad je slomljen, ne vidiš ništa.“ Na to će Vlado: „Ja u to čudo i ne zavirujem, posmatram samo golim okom. I samo ponekad ga uzmem radi autoriteta, da mi vojnici ne bi rekli da po seljački ratujem.“

Photo: timelessmegastar.blogspot.com

Počela su prisjećanja kad se Tito sa pojedinim komandantima prvi put sreo.

– Koliko se sjećam – obratio se Tito Šegrtu – ti si prvi put došao kod mene sa Savom Kovačevićem (to je bilo, vjerovatno u junu 1942. – prim. aut.).

– Prvi put sam došao kod vas u selo Grab, više Vratara.

– Je li to gore na Čemernu?

– Blizu Čemerna. A drugi put sam došao sa Savom Kovačevićem ovdje, kod Grandića.

– Vi ste prvo imali sastanke sa štabovima brigada, prve druge, treće i četvrte. A onda ste pozvali Savu Kovačevića, Blaža Jovanovića, Radomira Babića i mene. Saopštili ste odluku o kretanju prethodno pomenutih jedinica, sa vama zajedno, za Krajinu. A nama ste rekli da je naš osnovni zadatak da sačuvamo ranjenike, da se vratimo i ostanemo na ovom području ako mognemo. U protivnom da i mi krenemo za vama. Ostali smo tu još 45 dana. Gladovanje je bilo strašno...

Za Tita je ovo bio povod da oživi sjećanje na lik Save Kovačevića:

– Sava je samom pojavom, sa onim brcima, djelovao kao čovjek strašan, jak... I jeste bio hrabar kao lav. Ali kad uvidi da je nešto skrivio, a ja sam ga kritikovao zbog onoga što se dogodilo u Crnoj Gori, držao se skrušeno i pokajnički, baš kao dijete. Bio je dobar komunista.

Kad su članovi ekipe htjeli da se oproste, Tito i Jovanka su ih zadržali na ručku. I, naravno, razgovor je nastavljen.

– Vi se sigurno sjećate – obratio se Stipe Delić Titu – poslije ranjavanja ugledali ste jednu ptičicu sa slomljenim krilom...

– Da, to je bilo prvo – nakon što mi se mrak malo razmakao – što sam primijetio. Usred te pustoši pogled mi je pao na jedno polomljeno drvo na kome je žalostivo piskutala šumska ptičica. Eksplozija joj je prebila nogu i povrijedila krila... Jadno malo stvorenje stajalo je na jednoj nozi i nemoćno lepetalo... Čudio sam se kako nije uginula od jake detonacije.

Taj mi se prizor duboko urezao u pamćenje.

– Da li su Englezi individualno bili hrabri ljudi? – upitao je Stipe Delić.

– Da, bili su hrabri!

Pomenute su borbe na samom početku Pete ofanzive u kanjonu Pive.

– Sjećate li se tih borbi? – upitao je Vlado Šegrt Tita.

– Kako da ne! Ja sam se nalazio na desnoj strani Pive, a borbe su se, nešto niže, vodile na lijevoj. Žestok okršaj hercegovačkih jedinica i jednog bataljona krajiške brigade sa Nijemcima. Gledam tu borbu i vidim je kao na dlanu: čas Nijemci potisnu naše, čas naši potisnu Nijemce, dok ih ko-načno nisu odbacili.

Pominjanje hercegovačkih jedinica podsjetilo je Tita na Danila Vukanovića, prije rata profesora filozofije u mostarskoj gimnaziji. Poslije proboja, njemačka avijacija je nastavila da prati i bombarduje partizanske jedinice. Kod Miljevine je velike žrtve pretrpjela hercegovačka brigada.

– Predveče sam se zajedno sa pratnjom – priča Tito – za-ustavio u podnožju jednog brda. Gore, povišoko, iz šumarka, vidim, izlazi vojska. I odjednom, u sami sumrak, doletješe „štuke“ i onako, mučki, u niskom letu, izručiše smrtonosni teret. Pomislim da niko živ neće ostati. I ja brzo na konja i sa pratnjom krenem gore. Kao što rekoh, već je prvomračje. Odjednom kraj puta ugledam ranjenog borca. Leži pokriven. Kraj njega sjedi djevojka i plače. Pogledam bolje: ispod šinjela curi krv, teče u tankom mlazu preko puteljka. Noge su mu bile raznesene. Ja mu se približim i upitam: „Druže kako si?“ A on, umjesto odgovora: „Živio vrhovni komandant, drug Tito!“ Prepoznao je moj glas. Odmah sam rekao da se prene-se u jednu obližnju kuću i da se hitno pozove doktor...

Stipe Delić je, pripremajući se za rad na filmu, prethodno obavio mnogobrojne razgovore sa borcima, komandirima i komandantima i saznao za mnoga zanimljiva događanja, za niz pojedinačnih sudbina i ljudskih drama. Ovu priliku je koristio da što više toga autentično provjeri. Podsjetio je Tita i na dvojicu ranjenika iz Treće krajiške brigade.

– To je bilo prije Miljevine, prema Gozvi – rekao je Tito opisao pomenute slučajeve kao da se to desilo samo dan ranije. – Bila je noć, ništa se nije vidjelo. A put mokar, blatnjav. Idem sa dva ordonansa... Odjednom opazim čovjeka – leži nasred puta. Teško ranjen. Sanitet ga ostavio, uvjeren da mu ionako spasa nema. Ali da je bar sklonjen u stranu. Bio sam ljut. Ne znam šta bih uradio da mi se taj, ko je bio odgovoran, tog trenutka našao pred očima. A ovaj nesrećnik samo viče: „vode, vode!“ Oko nas lokve. Baterijskom lampom osvijetlim učini mi se da je voda čista. Da li da mu, razmišljam, u ša-kama donesem vodu, da bar žeđ ugasi?

– Malo dalje, opet jedan ranjen borac, i ponovo nasred puta – nastavio je Tito. – Leži u blatu. Ja brže-bolje do njega. Ovaj ne traži vodu nego cigaretu. Imao sam jednu „moravu“, i pružio mu je, ali nisam imao šibicu. Ranković mu je pripalio. Kad mu je kazao ko mu je dao cigaretu, on će na to: „E, onda znam da ću odavde izaći.“ Nas je bilo malo: nismo ih mogli ponijeti... Izađemo iz te šume i ugledamo nedaleko kuću. Obična stračara. U njoj je bio Nikola Karanović, komandant. Uđem unutra – svi, sem jednog, spavaju, ljudi umorni. „Ko je ovdje komandant?“, upitam glasno. „Eno, onaj tamo što leži.“ I ovaj ga onda

drzne i probudi, kaže mu da ga neko traži. „Ko si ti, šta hoćeš?“, pita Karanović. On je bio dobar vojnik i starješina, ali prgav čovjek, prijek... Predstavio sam se strogo: „Ja sam ti vrhovni komandant. Ostavio si tamo na putu dva ranjena borca. Šalji odmah dvije ekipe po njih...“ Jedan od te dvojice je i danas živ. Drugi je umro.

Vlado Šegrt se prisjetio zgodne epizode, nakon što je Tito sišao sa Ozrena na Hrčavku i, idući uz Trebavu, stigao do Lučkih koliba, gdje ga je sačekao Peko Dapčević. Našao se tu i Moša Pijade. U tom predahu, neka Pekova tetka skuvala je čaj od riže i donijela prvo Titu. „Dajte vi prvo“, rekao je Tito, „ovim nesrećnim saveznicima da se malo okrijepe. Mi ionako moramo trpjeti...“

Neko od prisutnih odjednom prekida ova prisjećanja i obraća se režiseru:

– Deliću, angažuj kćerku Jože Rutića, zna li se kakva je ona glumica?

– E bogami, dobra je glumica – rekao je Tito.

– Neka glumi majku...

– Može, jer majka joj je onda bila mlada i nju je stalno nosila. Delić se vraća Sutjesci, insistira na detaljima.

– Vaš kostim, tokom Pete ofanzive, bio je stalno onakav kakav je na ovoj slici kad ste bili ranjeni.

– E, pa nisam je tada imao velike garderobe.

– Znam, ali ja sam vas u nekim prilikama viđao u pelerini.

– Nisam je tada nosio, ali sam je imao. Nosio sam, uglavnom, kratki kaput, dolamicu.

– U filmu nemamo vašeg konja, u scenariju je samo pas Luks. Ali svidio mi se jedan detalj za koji sam čuo. Ne samo da vas je nosio nego ponekad i grijao.

– Tačno. Tokom cijelog rata ja sam imao jednog, tj. istog konja, ali lijepog, poluarapske krvi. Na strminama nikad nisam jahao, pogotovo uzbrdo. Događalo se da ruke, s vremena na vrijeme, grijem ispred njegovih prednjih nogu. On bi stajao mirno, pa bi još i glavu naslonio na mene. Upravo tu gore, gdje sam prenoćio, bilo je vlažno, neka bara, noć hladna. Konj (sa imenom Mali) legne, a ja se onda naslonim na njega. I on – ništa. Slično, kao i pas Luks. Koji put uzdahne, ali se ne pomakne.

Razgovor ovoga dana tekao je feljtonistički. Nastavio se i uveče, uz logorsku vatru na Suhoj. Na ovom mjestu Tito je bio u prilici da preglednije objasni položaje i kretanja poje-dinih brigada u Petoj ofanzivi.

– Koga ćete od naših glumaca uzeti? – interesovala se Jovanka Broz.

– Sigurno ću uzeti – odgovorio je Stipe Delić – Batu Živojinovića, Borisa Dvornika, Ljubišu Samardžića. Ali moram, svakako, da uzmem i nekoliko novih, mladih glumaca. Računam takođe na Milenu Dravić i ovu malu Rutičku.

– Ne vjerujem – izrazio je svoju sumnju Stipe Delić – da će Nijemci kupiti ovaj film.

– A možda i hoće! – nije sasvim podijelio ovo mišljenje Tito. – I tamo se mijenja... Ne treba ih samo praviti smiješ-nim, kao što to u nekim filmovima čine Rusi...

U blizini se pripremao roštilj. Sijao je raspaljeni žar. Još jednom je proradila asocijacija i još jedna Titova priča je pažljivo saslušana.

Službeni glasnik objavio je prošle godine knjigu "Tito – neispričano" čiji je autor Blažo Mandić. Kloneći se svake isključivosti, rukovodeći se odgovornošću prema istini, događajima kojima je lično prisustvovao, ličnim zabeleškama i dokumentacijom, Blažo Mandić, dugogodišnji savetnik za štampu predsednika republike, osvetljava sliku državnika koji je na mnoga netipična pitanja imao originalne odgovore, čoveka koji se, uz sve ostalo, interesovao za umetnost ali i u zvaničnim i nezvaničnim razgovorima i istupima brinuo o međunarodnoj poziciji svoje zemlje. Pozicija lične iskrenosti neposrednog svedoka i učesnika čini tekstove u ovoj knjizi autentičnim, bez suvišnih autorskih komentara. Mnogi tekstovi i fotografije pojavljuju se prvi put, izoštravajući pogled na vreme, događaje i ličnost o kojoj smo mislili da znamo sve. Iz knjige Blaža Mandića prenosimo nekoliko odabranih delova u vidu feljtona

Godinu dana docnije (10. avgusta 1970) Tito je na Tjentišu primio filmsku ekipu Sutjeske u kojoj su, pored režisera Stipe Delića i scenariste Brane Šćepanovića, bili i vojni konsultanti Vlado Šegrt i Milan Vuković. U razgovorima su učestvovali Jovanka Broz i rukovodeći ljudi iz Bosne i Hercegovine Branko Mikulić, Džemal Bijedić i Dragutin Kosovac.

Stipe Delić je upoznao Tita sa radom na ovom filmu, nakon detaljno izučene istorijske građe, uporednih konsultacija sa borcima, komandantima i hroničarima toga vremena, i konačno usvojene šeste verzije scenarija. Naveo je da se stalno imala na umu i savremena dimenzija filma „jer to je bila revolucija mladih, o čemu danas treba da znaju prije svih mladi ljudi“, kazao je Delić, dodavši da je u scenariju „internacionalizacijom teme prisutna i politička dimenzija“. Važna je činjenica – kako je naglasio – da su u to vrijeme o partizanima i te kako vodili računa, i Čerčil, i Hitler, a i Staljin... „Svijetu takođe treba pokazati da je ovaj narod sa svojom Partijom u tim najtežim danima bio potpuno sâm, da u to vrijeme nismo imali pomoć ni od koga, da smo u sebi našli snagu da sve to skupa izdržimo.“

– Cilj i ambicija ovog projekta – rekao je zatim Brana Šćepanović – jeste da se napravi ratni, istorijski film koji neće ličiti ni na jedan drugi... i koji bi dostojno i adekvatno predstavio tu golgotu, to stradanje i ljudsku veličinu koju su partizani i narodi Jugoslavije, zbratimljeni u toj borbi, ispoljili kroz sva ta iskušenja i izašli kao pobjednici... Naš projekat je koncipiran tako da se kroz ljudske sudbine, ljudske

likove, kroz psihologiju najviše, iskaže ono što treba. Jer više se može kroz jedan tragičan detalj ljudske duše, trenutke iskušenja i dilema reći nego kroz ne znam koliko ispaljenih topovskih salvi. To ne znači da neće biti dostojno zastupljena i ta vojna, strateška dimenzija.“

Pošto je šire izložio nastojanja da se sublimiraju vrijeme, prostor i geografija, Šćepanović je nastavio:

– Na samom početku filma, uveden je Čerčil kao ličnost koja vam šalje vojnu misiju i poruku... Takođe se iz depeše poslate Staljinu vidi odnos sa Rusijom. Iz tog vremena se već moglo naslutiti ovo sadašnje. Iz vaših tadašnjih riječi, vašeg odnosa prema velikim silama, tačno se može osjetiti korijen naše međunarodne politike koja se danas vodi... To je film koji na izvjestan način treba da asocira, metaforično progovori o svim Vijetnamima i o svim užasima koji se i danas dešavaju u svijetu, i našem stavu prema njima...

Pomenuvši da se za moto filma obično uzimaju neki stihovi ili neka filozofska sentenca, Šćepanović je rekao da je u ovom slučaju uzet stav iz Ustava SFRJ prema kome „Niko nema pravo da u ime Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije potpiše ili prizna kapitulaciju ili okupaciju zemlje...”

Direktor Radne zajednice Nikola Popović obavijestio je Tita da su u pravljenju scenarija, pored Branimira Šćepanovića, kome je pomogao i Stipe Delić, kao istorijski konsultanti angažovani Peko Dapčević, Vlado Šegrt i Vladimir Dedijer.

– Planiramo da tokom narednih pet-šest mjeseci – rekao je Popović – izvršimo sve tehničke pripreme kako bi snimanje započelo 1. februara i završilo se negdje u oktobru 1971. godine. Prva tri-četiri mjeseca snimali bismo interijere, a onda bismo prešli na terene. Prva tonska kopija može se očekivati sredinom 1972. godine.

Izuzimajući Mikisa Teodorakisa, koji je sa zadovoljstvom pristao da napiše muziku, i Irene Papas, koja je izrazila želju da igra u filmu, pitanje učešća drugih stranih glumaca je otvoreno. Uspostavljeni su određeni kontakti, npr. sa Ento-nijem Kvinom i Kirkom Daglasom, spremnim za dogovore, ali ništa konkretno još nije bilo odlučeno.

– Neophodan je dogovor i sa vama, bar kad je riječ o dva-tri veoma važna lika...

– Prije svega – kazao je Vlado Šegrt – ko će igrati vas, Savu...

– Nisam se ja još saglasio...

Stipe Delić, očigledno iznenađen, reagovao je ovoga puta dosta odlučno:

– Film je koncipiran tako da ga bez vas nema.

– Na Brionima ste prihvatili – Delićevom stavu se brzo pridružio Vlado Šegrt – i mi već dugo radimo na osnovu vaše saglasnosti.

– Vaš lik u filmu – naglasio je Delić – za mene je poseban veliki problem i ne želim da to rješavam bez vašeg pristanka. To mora da bude i odličan glumac, a i da liči na vas...

Logična su bila polazišta da ekranizacija najveće bitke u NOB mora uključiti i lik vrhovnog komandanta.

Razgovor se nastavio o samim događajima u Petoj ofanzivi. Tito će, razumljivo, ovom prilikom ponoviti dobar dio prošlogodišnje priče na Brionima, s tim što će u njegovim kazivanjima biti i dosta novog, za autore filma veoma važnog.

Podsjećajući na zadržavanje kod Suhe – o čemu je već bilo riječi – gdje je predanio i bio u nedoumici kojim pravcem je najbolje ići, Tito je rekao: – Ja sam stalno bio sa Peko-vom divizijom. Od Koče i Žujovića (Koč Popovića i Sretna Žujovića) koji su se prebrzo probijali sa Prvom divizijom, dva puta sam primio poruku da odmah krenem za njima jer su se bojali. A ja sam rekao da ostajem sa divizijom u zaštitnici jer su tu bili i ranjenici. Najprije sam mislio da se podijelimo u dvije grupe, s tim da jedna ide prema Kalinoviku, a druga prema Miljevini. Međutim, došavši u predio Košura, gdje sam ranjen, promijenio sam odluku i rekao da svi idemo jednim pravcem...

Tito je preporučio da se treba orijentisati na domaće glumce.

– Domaće i mlađe – kazao je Delić. – Mi zaboravljamo da je to bila revolucija mladih ljudi. Peko je, recimo, imao samo 29 godina. Vi ste imali 50, Sava – 38, Koča – 35, sve drugo je, bezmalo, doslovno bila – omladina. Kad sam svo-jevremeno razgovarao sa Kočom, on mi je, između ostalog, rekao da je to bila revolucija mladih, dodavši u svom stilu: „I ne zaboravite da smo svi mi bili lepi ljudi.“

– Tu će se gore – pokazao je Tito rukom – podići najveći spomenik u Jugoslaviji. Tu je grobnica u kojoj leži 6.000 od ukupno 8.000 poginulih boraca... Bitka na Sutjesci je op-štejugoslovenska stvar. Tu je bilo i Slovenaca u pojedinim divizijama. Evo, tu je bila banijska divizija, hrvatska, dvije dalmatinske brigade. Devetu diviziju sam rasformirao da bi nosili ranjenike. Tu je mnogo izginulo.

– Niko ovdje nije izginuo kao Dalmatinci – rekao je Vlado Šegrt. – U mojoj brigadi je bilo i 17 Slovenaca, i svi su izginuli.

Branimir Šćepanović je podsjetio na jednu zgodnu scenu između Tita i Vlada Šegrt. Vlado je imao dvogled, polomljen i potpuno neupotrebljiv. Nekom prilikom tako Tito mu kaže da će mu dati novi dvogled. „Dobar je i ovaj“, odgovorio je Šegrt. „Kako dobar kad je slomljen, ne vidiš ništa.“ Na to će Vlado: „Ja u to čudo i ne zavirujem, posmatram samo golim okom. I samo ponekad ga uzmem radi autoriteta, da mi vojnici ne bi rekli da po seljački ratujem.“

– Koliko se sjećam – obratio se Tito Šegrtu – ti si prvi put došao kod mene sa Savom Kovačevićem (to je bilo, vjerovatno u junu 1942. – prim. aut.).

– Prvi put sam došao kod vas u selo Grab, više Vratara.

– Je li to gore na Čemernu?

– Blizu Čemerna. A drugi put sam došao sa Savom Kovačevićem ovdje, kod Grandića.

– Vi ste prvo imali sastanke sa štabovima brigada, prve druge, treće i četvrte. A onda ste pozvali Savu Kovačevića, Blaža Jovanovića, Radomira Babića i mene. Saopštili ste odluku o kretanju prethodno pomenutih jedinica, sa vama zajedno, za Krajinu. A nama ste rekli da je naš osnovni zadatak da sačuvamo ranjenike, da se vratimo i ostanemo na ovom području ako mognemo. U protivnom da i mi krenemo za vama. Ostali smo tu još 45 dana. Gladovanje je bilo strašno...

Za Tita je ovo bio povod da oživi sjećanje na lik Save Kovačevića:

– Sava je samom pojavom, sa onim brcima, djelovao kao čovjek strašan, jak... I jeste bio hrabar kao lav. Ali kad uvidi da je nešto skrivio, a ja sam ga kritikovao zbog onoga što se dogodilo u Crnoj Gori, držao se skrušeno i pokajnički, baš kao dijete. Bio je dobar komunista.

Kad su članovi ekipe htjeli da se oproste, Tito i Jovanka su ih zadržali na ručku. I, naravno, razgovor je nastavljen.

– Vi se sigurno sjećate – obratio se Stipe Delić Titu – poslije ranjavanja ugledali ste jednu ptičicu sa slomljenim krilom...

– Da, to je bilo prvo – nakon što mi se mrak malo razmakao – što sam primijetio. Usred te pustoši pogled mi je pao na jedno polomljeno drvo na kome je žalostivo piskutala šumska ptičica. Eksplozija joj je prebila nogu i povrijedila krila... Jadno malo stvorenje stajalo je na jednoj nozi i nemoćno lepetalo... Čudio sam se kako nije uginula od jake detonacije.

Taj mi se prizor duboko urezao u pamćenje.

– Da li su Englezi individualno bili hrabri ljudi? – upitao je Stipe Delić.

– Da, bili su hrabri!

Pomenute su borbe na samom početku Pete ofanzive u kanjonu Pive.

– Sjećate li se tih borbi? – upitao je Vlado Šegrt Tita.

– Kako da ne! Ja sam se nalazio na desnoj strani Pive, a borbe su se, nešto niže, vodile na lijevoj. Žestok okršaj her-cegovačkih jedinica i jednog bataljona krajiške brigade sa Nijemcima. Gledam tu borbu i vidim je kao na dlanu: čas Nijemci potisnu naše, čas naši potisnu Nijemce, dok ih ko-načno nisu odbacili.

Pominjanje hercegovačkih jedinica podsjetilo je Tita na Danila Vukanovića, prije rata profesora filozofije u mostarskoj gimnaziji. Poslije proboja, njemačka avijacija je nastavila da prati i bombarduje partizanske jedinice. Kod Miljevine je velike žrtve pretrpjela hercegovačka brigada.

– Predveče sam se zajedno sa pratnjom – priča Tito – za-ustavio u podnožju jednog brda. Gore, poverljivo, iz šumarka, vidim, izlazi vojska. I odjednom, u sami sumrak, doletješe „štuke“ i onako, mučki, u niskom letu, izručiše smrtonosni teret. Pomislim da niko živ neće ostati. I ja brzo na konja i sa pratnjom krenem gore. Kao što rekoh, već je prvomračje. Odjednom kraj puta ugledam ranjenog borca. Leži pokriven. Kraj njega sjedi djevojka i plače. Pogledam bolje: ispod šinjela curi krv, teče u tankom mlazu preko puteljka. Noge su mu bile raznesene. Ja mu se približim i upitam: „Druže kako si?“ A on, umjesto odgovora: „Živio vrhovni komandant, drug Tito!“ Prepoznao je moj glas. Odmah sam rekao da se prene-se u jednu obližnju kuću i da se hitno pozove doktor...

Stipe Delić je, pripremajući se za rad na filmu, prethodno obavio mnogobrojne razgovore sa borcima, komandirima i komandantima i saznao za mnoga zanimljiva događanja, za niz pojedinačnih sudbina i ljudskih drama. Ovu priliku je koristio da što više toga autentično provjeri. Podsjetio je Tita i na dvojicu ranjenika iz Treće krajiške brigade.

– To je bilo prije Miljevine, prema Gozvi – rekao je Tito opisao pomenute slučajeve kao da se to desilo samo dan ranije. – Bila je noć, ništa se nije vidjelo. A put mokr, blatnjav. Idem sa dva ordonansa... Odjednom opazim čovjeka – leži nasred puta. Teško ranjen. Sanitet ga ostavio, uvjeren da mu ionako spasa nema. Ali da je bar sklonjen u stranu. Bio sam ljut. Ne znam šta bih uradio da mi se taj, ko je bio odgovoran, tog trenutka našao pred očima. A ovaj nesrećnik samo viče: „vode, vode!“ Oko nas lokve. Baterijskom lampom osvijetlim učini mi se da je voda čista. Da li da mu, razmišljam, u ša-kama donesem vodu, da bar žed ugasi?

– Malo dalje, opet jedan ranjen borac, i ponovo nasred puta – nastavio je Tito. – Leži u blatu. Ja brže-bolje do njega. Ovaj ne traži vodu nego cigaretu. Imao sam jednu „moravu“, i pružio mu je, ali nisam imao šibicu. Ranković mu je pripalio. Kad mu je kazao ko mu je dao cigaretu, on će na to: „E, onda znam da ću odavde izaći.“ Nas je bilo malo: nismo ih mogli ponijeti... Izađemo iz te šume i ugledamo nedaleko kuću. Obična stračara. U njoj je bio Nikola Karanović, komandant. Uđem unutra – svi, sem jednog, spavaju, ljudi umorni. „Ko je ovdje komandant?“, upitam glasno. „Eno, onaj tamo što leži.“ I ovaj ga onda drmne i probudi, kaže mu da ga neko traži. „Ko si ti, šta hoćeš?“, pita Karanović. On je bio dobar vojnik i starješina, ali prgav čovjek, prijek... Predstavio sam se strogo: „Ja sam ti vrhovni komandant. Ostavio si tamo na putu dva ranjena borca. Šalji odmah dvije ekipe po njih...“ Jedan od te dvojice je i danas živ. Drugi je umro.

Vlado Šegrt se prisjetio zgodne epizode, nakon što je Tito sišao sa Ozrena na Hrčavku i, idući uz Trebavu, stigao do Lučkih koliba, gdje ga je sačekao Peko Dapčević. Našao se tu i Moša Pijade. U tom predahu, neka Pekova tetka skuvala je čaj od riže i donijela prvo Titu. „Dajte vi prvo“, rekao je Tito, „ovim nesrećnim saveznicima da se malo okrijepe. Mi ionako moramo trpjeti...“

Neko od prisutnih odjednom prekida ova prisjećanja i obraća se režiseru:

– Deliću, angažuj kćerku Jože Rutića, zna li se kakva je ona glumica?

– E bogami, dobra je glumica – rekao je Tito.

– Neka glumi majku...

– Može, jer majka joj je onda bila mlada i nju je stalno nosila. Delić se vraća Sutjesci, insistira na detaljima.

– Vaš kostim, tokom Pete ofanzive, bio je stalno onakav kakav je na ovoj slici kad ste bili ranjeni.

– E, pa nisam je tada imao velike garderobe.

– Znam, ali ja sam vas u nekim prilikama viđao u pelerini.

– Nisam je tada nosio, ali sam je imao. Nosio sam, uglavnom, kratki kaput, dolamicu.

– U filmu nemamo vašeg konja, u scenariju je samo pas Luks. Ali svidio mi se jedan detalj za koji sam čuo. Ne samo da vas je nosio nego ponekad i grijao.

– Tačno. Tokom cijelog rata ja sam imao jednog, tj. istog konja, ali lijepog, poluarapske krvi. Na strminama nikad nisam jahao, pogotovo uzbrdo. Događalo se da ruke, s vremena na vrijeme, grijem ispred njegovih prednjih nogu. On bi stajao mirno, pa bi još i glavu naslonio na mene. Upravo tu gore, gdje sam prenoćio, bilo je vlažno, neka bara, noć hladna. Konj (sa imenom Mali) legne, a ja se onda naslonim na njega. I on – ništa. Slično, kao i pas Luks. Koji put uzdahne, ali se ne pomakne.

Razgovor ovoga dana tekao je feljtonistički. Nastavio se i uveče, uz logorsku vatru na Suhoj. Na ovom mjestu Tito je bio u prilici da preglednije objasni položaje i kretanja poje-dinih brigada u Petoj ofanzivi.

– Koga ćete od naših glumaca uzeti? – interesovala se Jovanka Broz.

– Sigurno ću uzeti – odgovorio je Stipe Delić – Batu Živojinovića, Borisa Dvornika, Ljubišu Samardžića. Ali moram, svakako, da uzmem i nekoliko novih, mladih glumaca. Računam takođe na Milenu Dravić i ovu malu Rutičku.

– Ne vjerujem – izrazio je svoju sumnju Stipe Delić – da će Nijemci kupiti ovaj film.

– A možda i hoće! – nije sasvim podijelio ovo mišljenje Tito. – I tamo se mijenja... Ne treba ih samo praviti smiješ-nim, kao što to u nekim filmovima čine Rusi...

U blizini se pripremao roštilj. Sijao je raspaljeni žar. Još jednom je proradila asocijacija i još jedna Titova priča je pažljivo saslušana.

– Mi u Petoj ofanzivi nismo dozvoljavali da se lože vatre. Kad smo prošli Miljevinu i krenuli prema Jahorini, išao sam rano izjutra pješke vodeći konja na uzdi. Prolazio sam kroz dalmatinske i crnogorske jedinice. Na jednom mjestu ispred nas borci su kuvali malo konjskog mesa. Moj ordonans je požurio i počeo, onako tiše: „Gasi vatru, gasi vatru!“ A jedan tamo, koji je vatru i založio – ni da čuje. Onda ja dođem i ka-žem: „Gasi vatru!“ Odgovara mi „Neću!“ Nije me prepoznao. Udarim nogom i rasturim drva. On ih slaže sa strane, pa će svađalački: „Ja ću je opet raspaliti kad ti odeš.“ Ljudi su bili do smrti izgladnjeli i iznemogli.

U jednom momentu začuo se zvuk aviona, najvjerovat-nije na redovnoj liniji Beograd–Dubrovnik. I Tito se ponovo počeo prisjećati.

– Za vrijeme rata najgori su nam bili oni „pikavci“ (vjero-vatno je mislio na „štuke“). Taj vrag je mogao da ide svugdje. Uvlačio se u kanjone. Kad smo Pivu prelazili, čekao sam da se smrkne, na samom rubu tamo gdje je bila pećina. I doleti avion, spušta se nevjerovatno nisko, izokrene se čas na jednu pa na drugu stranu, istražuje šupljine u stijenama.

Prolazak u sjećanjima kroz Pivu nije mimoišao ni Milovana Đilasa (epizodu koju je Tito ispričao čuo sam od njega više puta u raznim prilikama, pored ostalog i u jednom razgovoru sa generalnim sekretarom Komunističke partije Italije Berlinguerom – prim. aut.). Priča je slijedeća:

– Kod Nedajna smo predanili u jednom boriku. Vrlo umorni pospali smo na travi. (Tito nije pomenuo ko je sve tada sa njim bio – prim. aut.). Odjednom me probudi pucanj. Trgnem se naglo iz sna i imam šta da vidim. Desetinu metara dalje Đilas zabacuje pušku na rame. Ubio čovjeka, seljaka, koji se, vjerovatno iz znatiželje, bio približio, a onda, moguće, iz straha počeo da bježi. Pitam ga: „Zašto ubi čovjeka?“ „Špijun četnik“, kaže mi. „Otkud to znaš?“ „Pa ovo selo tu, u blizini, četničko je. E pa, bio sam tako bijesan da prosto nisam znao šta da činim.“ A to nije bio jedini takav njegov slučaj. Mnogo muke sam imao s njim. Takav vam je bio taj, u svijetu danas reklamirani „humanist“.

Slijedio je i drugi dio ove priče:

– Uveče smo krenuli dalje. Izbjegavali smo marševe danju zbog avijacije. Idemo tako u koloni. Noć puna mjesecine. Odjednom, pored moje glave prozujni metak, tako blizu da me ošurio. Bacim se sa konja na zemlju, a ovi moji pratioci padnu po meni. Pritisnu me tako da nisam mogao da dišem. „Sada ćete me vi zadaviti“, kažem, „sunce vam vaše.“ Mještani su očigledno zbog ubistva onog čovjeka bili pripremili zasjedu.

Barton piše Titu

Nije mi poznato ko se prvi sjetio i predložio da se inter-pretacija glavne uloge Tita u filmu Sutjeska ponudi prosla- vljenom britanskom pozorišnom i filmskom glumcu Ričardu Bartonu, koji je tada bio u braku s najvećom filmskom zvi-jezdom toga vremena, Elizabet Tejlor. Ali kako je teklo dogo-varanje s glumcem u Londonu obavijestio nas je ambassador Milan Zupan, u to vrijeme ataše za štampu u jugoslovenskoj ambasadi, koji je taj posrednički posao i obavio (u prilogu lista Danas, 9–10. jun 2012).

Zupan je najprije uspio da pronađe Bartonovog agenta i ugovori prijem kod teško dostupnog glumca. Opisujući kako je ovaj susret započeo i tekao, Milan Zupan između ostalog navodi: „Barton me je primio veoma uljudno, ali uzdržano, ponudio pićem i upitao čemu ima da zahvali za našu inicija-tivu i moju posjetu. Rekao sam odmah da u Jugoslaviji treba da otpočne snimanje filma o jednoj od dvije najveće partizanske bitke, da će to biti prvi ratni film o NOB-u u kome se u glavnoj ulozi pojavljuje lik vrhovnog komandanta Tita i da su producenti i autori projekta odlučili da glavnu ulogu Tita ponude Ričardu Bartonu.“

Zupan zatim kazuje da se uzdržan stav velikog glumca odjednom promijenio i da se na njegovom licu oslikavalo veliko iznenađenje. I nastavljen je dijalog:

– Da li Maršal zna za taj prijedlog? – upitao je Barton.

– Nije mi poznato – odgovorio je Zupan – ali pretpostavljam da je o tome informisan.

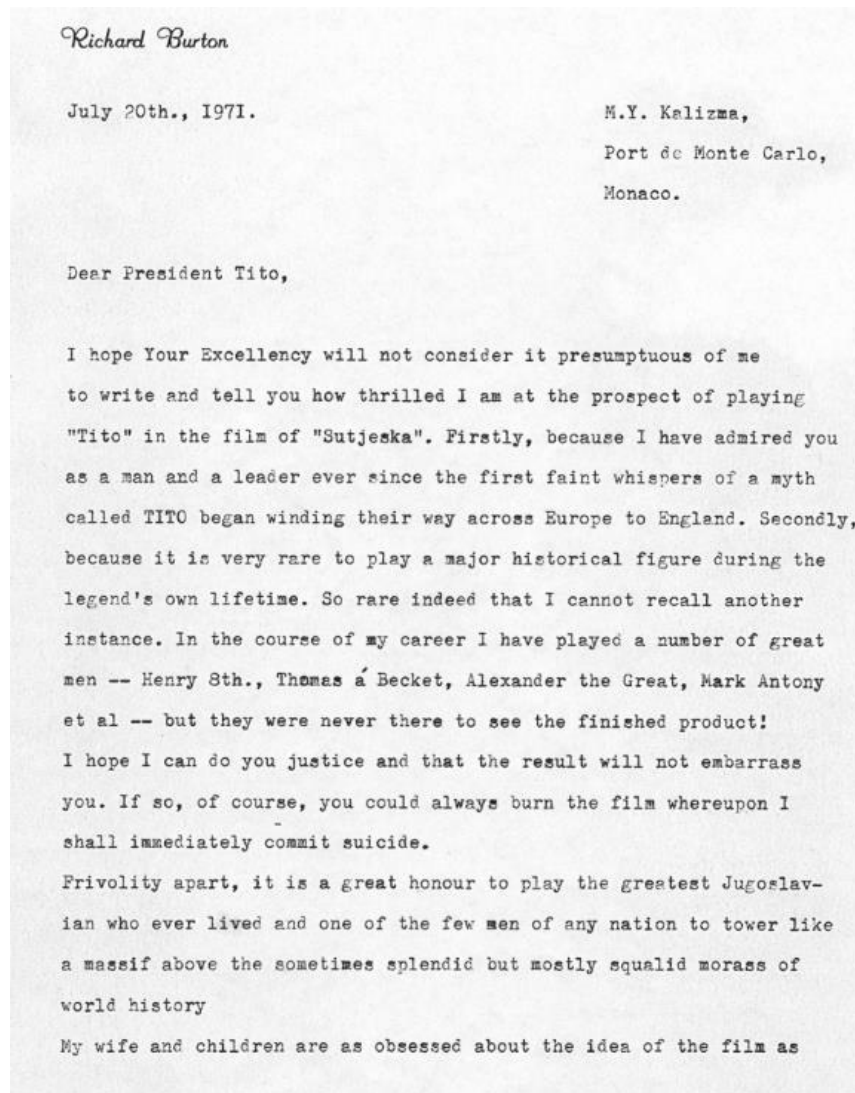
– A kad počinje snimanje?

Vrlo brzo, za nekoliko mjeseci.

Barton je, prema zapisu Milana Zupana, bez riječi otišao do pisaćeg stola, uzeo telefon i pozvao nekoga, pretpostavljam agenta. Rekao mu je da odmah prouči kako da se njegove već ugovorene obaveze u tom terminu pomjere ili, ako to nije moguće, sasvim otkažu. Izgledalo je da je s druge strane žice bilo prigovora zbog problema koje će to izazvati. Ali, Barton će decidirano: „Ne, završite to, imam sada u planu nešto što mi je mnogo važnije“, i prekinuo je razgovor.

Barton je zamolio Zupana da još malo ostane dok o ovome ne obavijesti i suprugu, koja se upravo pripremala za njihov odlazak u Bakingemsku palatu na večeru kod princeze Marga-rete. Vratio se ubrzo sa Elizabetom koja je, izrazivši zadovolj-stvo što upoznaje Titovog predstavnika, naglasila: „Ne sjećam se da sam Ričarda ikada vidjela ovako uzbuđenog povodom neke uloge kao sada. I vjerujem da on“, dodala je, „jedva čeka da večeras ovu fantastičnu novost saopšti princezi Margareti.“

Nakon što je dogovor sa obje strane i zvanično potvrđen, Barton je 20. jula 1971. uputio Titu pismo slijedeće sadržine:

Richard Burton

July 20th., 1971.

M.Y. Kalizma,
Port de Monte Carlo,
Monaco.

Dear President Tito,

I hope Your Excellency will not consider it presumptuous of me to write and tell you how thrilled I am at the prospect of playing "Tito" in the film of "Sutjeska". Firstly, because I have admired you as a man and a leader ever since the first faint whispers of a myth called TITO began winding their way across Europe to England. Secondly, because it is very rare to play a major historical figure during the legend's own lifetime. So rare indeed that I cannot recall another instance. In the course of my career I have played a number of great men -- Henry 8th., Thomas á Becket, Alexander the Great, Mark Antony et al -- but they were never there to see the finished product! I hope I can do you justice and that the result will not embarrass you. If so, of course, you could always burn the film whereupon I shall immediately commit suicide.

Frivolity apart, it is a great honour to play the greatest Yugoslavian who ever lived and one of the few men of any nation to tower like a massif above the sometimes splendid but mostly squalid morass of world history

My wife and children are as obsessed about the idea of the film as

Poštovani predsjedniče Tito,

Nadam se da mi Vaša ekaselencija neće zamjeriti što Vam se obraćam da bih Vam rekao koliko sam uzbuđen pri pomisli da igram ulogu Tita u filmu 'Sutjeska'. Prije svega zbog toga što Vam se divim kao čovjeku i lideru otkako su prva šaputanja o mitu Tita počela da se šire Evropom sve do Engleske. A

zatim zbog toga što je veoma rijetko igrati ulogu velike istorijske ličnosti još za života te legende. To je tako rijetko da ja ne mogu da se sjetim nijednog drugog primjera.

Tokom svoje karijere igrao sam više uloga velikih ljudi – Henrika VIII, Tomasa Beketa, Aleksandra Velikog, Marka Antonija i druge – ali oni nisu bili u mogućnosti da prisustvuju prikazivanju filma. Nadam se da ću uspjeti i da Vas neću razočarati. Ukoliko bi to bio slučaj, Vi biste mogli baciti film u vatru, a ja bih odmah počinio samoubistvo.

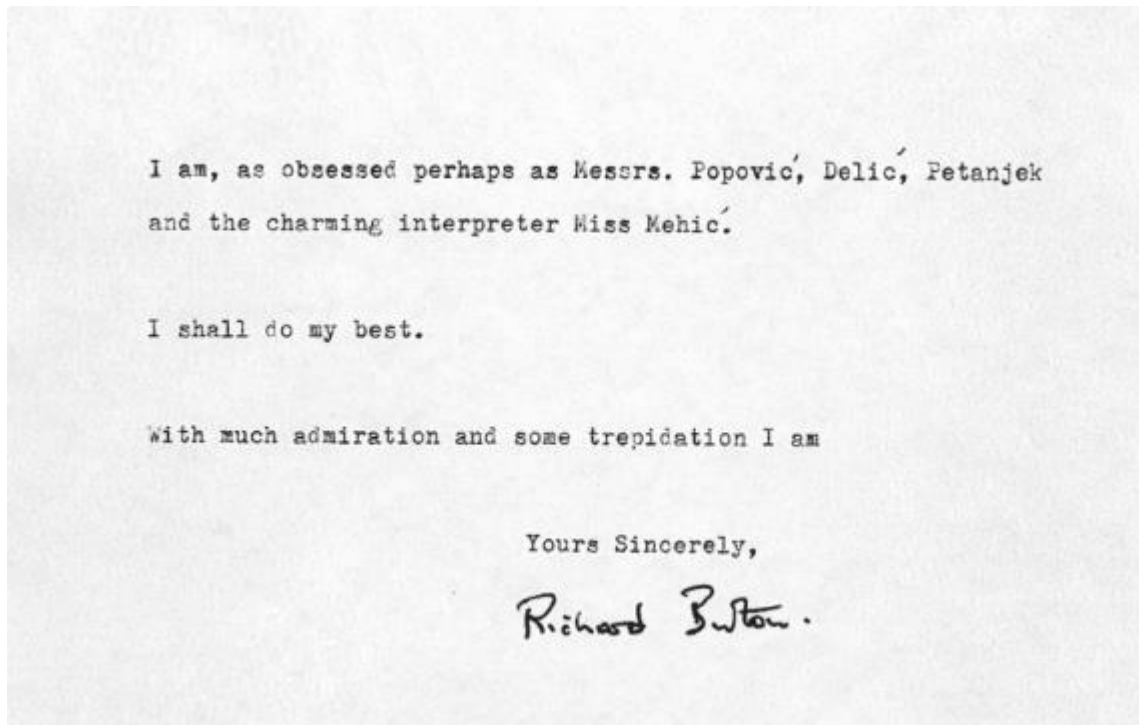
Šalu na stranu, velika je čast igrati ulogu najvećeg jugoslovenskog i jednog od veoma rijetkih ljudi u svijetu koji se izdiže kao masiv iznad, ponekad sjajnog, ali u većini slučajeva bijednog toka svjetske istorije.

Moja žena i djeca su isto tako oduševljeni idejom o filmu kao ja i gospoda Popović, Delić, Petanjek i šarmantni prevodilac, gospođica Mehić.

Učiniću sve što mogu.

Sa iskrenim divljenjem i izvjesnim uznemirenjem

20. jula 1971. Iskreno Vaš Ričard Barton

Barton će ubrzo poslije toga stići na legendarno bojište. Bio sam u prilici da na Sutjesci izbliza posmatram tog šarmantnog čovjeka lijepe spoljašnjosti. Našao sam se u društvu okupljenom oko njega na terasi hotela „Mladost“ na Tjentištu. Oduševljavao se prirodom, jedinstvenim pejzažom, za koji je Miroslav Krleža jednom rekao da je herojski.

Rano predvečerje. Dolina uz rijeku već je bila u sjenci. Svjetlost prelomljena negdje po sredini planina, dok su vrhovi još blještali pod sunčevim sjajem.

Barton je meditirao, sa čašom viskija ispred sebe. Kružio je pogledom okolo i samo ponavljao: „Bjutifuli (beautifully), bjutifuli (krasno, krasno...)“. A onda će u jednom trenutku: „Kao da su za veliku ljudsku dramu, bogovi izabrali i odgovarajuću pozornicu!“

Tito o Bartonu

Prvo gledanje nedovršenog filma Sutjeska priređeno je za Tita i Jovanku Broz 14. aprila 1972. u hotelu „Neptun“ na Brionima. Uslijedio je potom razgovor sa režiserom Stipom Delićem, direktorom filmske zajednice Nikolom Popovićem i konsultantom general-majorom Milanom Vukovićem, uz učešće šefa predsjednikovog kabineta i dvojice njegovih savjetnika.

Ovoga puta prikazan je sirov materijal, bez sinhronizacije, koji nije mogao proizvesti najpovoljniji utisak.

– Ipak mi se čini – rekao je na početku Tito – da bi ovaj film mogao biti veoma dobar, mnogo bolji od Neretve... Ima više scena u kojima dolazi do izražaja ono ljudsko, pojedinačno se ne utapa u masu, i to je jako dobro.

Pošto je napomenuo da predstoji još dosta posla, Tito je rekao:

– Smeta mi malo početak filma. Ne mislim na fragment sa zavojima (u nedostatku zavoja morali su se prati već upotrebljeni – prim. aut.), nego na scenu gdje su suviše pomiješani borci i ranjenici... Nikada ja nisam dozvolio da zavlada hao-tično stanje. Borci su bili borci, odvojeno, s tim što su određene jedinice obezbjeđivale ranjenike...

– To ćemo lako ispraviti – kazao je Stipe Delić.

– O čisto vojničkom poretku vodilo se računa koliko se najviše moglo, i zbog bombardovanja, i svega drugog... A onda, nedostaje mi borba, da ne izgleda kao da smo mi gledali da se samo nekako izvučemo. Jer borbe su vođene na sve strane, često prsa u prsa. To se naročito odnosi na jedinice koje su probijale obruče. Žestoka borba je vođena na Barama. Pa na Vučevu, gdje su naši (Druga proleterska) srećom stigli prije Nijemaca...

Milan Vuković je upitao da li da se prije one depeše upućene Moskvi snimi neki sastanak, možda Vrhovnog štaba ili...

– Vrhovnog štaba tu nije bilo na okupu. Za takvo okupljanje i sastanak nije bilo vremena. Istina je, međutim, da sam uvijek htio da se govori – Vrhovni štab, a ne vrhovni komandant – a, u stvari, ja sam odluke sâm donosio. Održan je jedan sastanak u Pivi sa komandantima divizija, ali ne i Vrhovnog štaba. Istorijski mora sve biti čim tačnije.

Stipe Delić je upitao Tita kako je došao na ideju da Drugu proletersku hitno uputi na Vučevo.

– Intuicija. Čisto vojnička intuicija. Polazio sam od toga šta bih ja učinio da sam bio na njihovom mjestu. Kad si vojnik, kad komanduješ, onda moraš misliti prokleta mnogo. Požurio bih, naime, da zauzmem sve te vrhove – Vučevo, Maglić dalje – išao na opkoljavanje i stezanje obruča. Zato sam poslao telegram Drugoj proleterskoj, koja je vodila borbe na Zelenom boru, da smjesta, ubrzanim maršem idu

na Vučevo. Stigli su u posljednjem momentu i u teškom okršaju uspjeli da Nijemce odbace... Greške su pravljene na drugoj strani, na pravcu prema Košuru koji nas je skupo koštao. Kad se vidjelo da je Košur nesavladiv, Kočina Prva proleterska ostavila ga je iza sebe i nastavila da prodire dalje.

Povala se riječ i o Bartonu. Očekivalo se Titovo mišljenje o njegovom dvojniku.

– Mislim da je dobra ta njegova mirnoća, mirna zabrinutost, ali ne zabrinutost koja bi bila besperspektivna. Nema dramatizacije, nema nikakve nervoze, i to je jako dobro. Uvijek je koncentrisan... A što se tiče upoređivanja, da li sam takav bio ili nisam, to je druga stvar... On je malo stariji nego što sam tada ja bio. Malo je pognut, što ja ni danas nisam.

– Previše je, možda – primijetio je neko od učesnika u razgovoru – dato prostora Trećoj diviziji Save Kovačevića koja je bila zadužena za ranjenike.

– Pa, i meni se čini – istog mišljenja bio je i Tito – da ofanzivne jedinice nisu došle dovoljno do izražaja. A one su vodile paklene borbe.

– Kako prikazati učešće Bugara čija je artiljerija neprekidno tukla partizanske snage? – bilo je slijedeće pitanje.

– I sâm razmišljam kako je to najbolje dati da se sa Bugarima ne bismo suviše konfrontirali. U tom slučaju teško će vam film proći u Sovjetskom Savezu. Važno je da se vidi njihova uniforma sa fašističkim oznakama i da se taj atribut ne izostavlja.

– Dvije stvari – rekao je Tito na kraju – moraju u filmu biti dominantne: odlučnost u borbi i humanost u svakoj situaciji. Bila je to velika drama koja adekvatno istorijski treba da bude prikazana.

Radilo se o – biti ili ne biti

Prva cjelovita verzija Sutjeske prikazana je Titu i Jovanki Broz u decembru 1972. na Brionima. Sa već poznatim člano-vima ekipe, Delićem, Popovićem i Vukovićem, došao je još jedan vojnoistorijski konsultant, Vlado Šegrt.

Nakon projekcije filma, čija je montaža i obrada još bila u toku, Titova ocjena je bila veoma povoljna i za autore ohra-brujuća. Rekao je da je materijal impresivan i da je u izgledu vrijedno ostvarenje.

– Film prikazuje – naglasio je Tito – svu težinu naše borbe. Bio je to, naravno, slučaj i sa filmom o Četvrtoj ofanzivi. Ali to je, ipak, bilo nešto drugo. U Petoj ofanzivi se radilo – biti ili ne biti. Da smo skršeni, ne bi sve propalo, ali bi nam bilo teže. Na međunarodnom planu naša borba ne bi imala značaja koji će nam osigurati ugled i čvrstu poziciju u vrijeme pokušaja podjele, tj. takozvane politike fifti-fifti, kao i docnije, 1948. godine...

Ovoga puta osvrnuo se, u vezi sa već pomenutim, na još jedan momenat koji je otežao situaciju – kašnjenje engleske vojne misije.

– Stalo nam je bilo da dođe ta prokleta misija, pa da vidi ko se bori. To nam je bilo glavno. Znao sam da nam neće moći donijeti ni oružje, niti išta drugo. Ali neka budu očevici. I čekali smo do posljednjeg momenta da ne bi pali Nijemcima u ruke.

– A šta nam se sprema i kakva nam opasnost prijeti – nastavio je Tito – bilo mi je veoma jasno. Još prilikom proslave Prvog maja u Đurđevića Tari imao sam dovoljno podataka za procjenu neprijateljskog plana. Na linijama prema Pljevljima

Sandžaku naše jedinice su naišle na žestok otpor. Istovremeno sam dobio informacije da duge kolone neprijateljskih vojnika idu preko Hercegovine prema Gacku. Te snage će kasnije preko Čemerna jurišati ka Zelengori. U Žabljaku sam primio obavještenja o prvim njemačkim jedinicama koje nastupaju iz pravca Foče. Stezanje obruča oko nas bilo je sve vidljivije jače. I čim su se članovi misije spustili kod Žabljaka, izdao sam naredbu za pokret...

Premijera i komentari

Premijerno prikazivanje filma uključeno je u program tridesetogodišnjice bitke na Sutjesci. Premijera pod otvorenim nebom – 29. juna 1973. godine. Velika očekivanja i ne manja uzbuđenja, pogotovo preživjelih boraca, ali i svih gledalaca, bila su razumljiva.

Film je na kraju pozdravljen dugim aplauzom. Potom, kao i uvijek poslije jakih utisaka – kratka, vrlo kratka tišina. Oglasili su se najprije neki od učesnika bitke naglašavajući da su je još jednom istinski doživjeli.

Obraćajući se onima koji su film realizovali, Tito je rekao: – Možete biti zadovoljni. Vjerno je prikazana borba, sa dosta individualnih drama. Dominiraju hrabrost, stradanje i humanizam. Uglavnom, sve je onako kako je i bilo... I neprijatelja ste dali kako treba. Ne smiješ protivnika potcijenjivati, ni karikirati, jer ako to činiš, onda i sebe devalviraš. Pogotovo što je naš neprijatelj bio vojnički dobro pripremljen i, mora se priznati, veoma borben. A tu su, uz sve drugo, i te divne slike. Nema takvih pejzaža...

Prisjećanja i poređenja, živo su se nastavljala. Razgovaralo se o pojedinačnim sudbinama i o tome kako se koga dojmio ovaj ili onaj lik...

U komentarima se čula i gdjevoja kritička opaska. „Mo-gla je poneka scena u kojoj ima nepotrebne patetike“, ako se dobro sjećam bilo je to Kardeljevo mišljenje, „izostati. Tačno je da su se zavoji morali prati i sušiti, ali njima ste tamo, kod Žabljaka, zaklonili jezero ispod Durmitora.“

– Da li vam se muzika dopada? – upitao je neko Tita.

– I muzika je dobra. Mirna je i dočarava tu dramatiku heroiku.

– Tri motiva se u njoj – čulo se jedno od mišljenja – lako prepoznaju: optimizam, ljubav i smrt.

Gledalište se sporo razilazilo. Odmicala je noć. Izgledalo je da malo ko požuruje da se preda snu. Bila su ugodna prisjećanja i priče u mirnoj noći, prepunoj ugodne svježine i mirisa poljskog cvijeća. Bolje uvertire obilježava-nju tridesetogodišnjice – u NOB-u najvažnije bitke – nije moglo biti.